

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۱۹۲۱

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان:

حدود قانونگذاری در جمهوری اسلامی ایران

مهر اطلاعات از مرکز علمی ایران
تاسیس ۱۳۸۵

نگارش: ناصر غلامعلی پور

۱۳۸۵ / ۷ / ۱۵

استاد راهنما: جناب آقای دکتر عباسعلی کدخدائی

استاد مشاور: آقای فیروز اصلانی

پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد در رشته حقوق عمومی

شهریور ۱۳۸۴

۱۱۵۳۱

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی حقوق عمومی
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد آقای / خانم ناصر غلامعلی پور

در رشته حقوق عمومی گرایش

با عنوان: حدود قانونگذاری در جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۸۴/۶/۲۱

به عدد به حروف

با نمره نهایی:

۱۷/۱۰۰

ارزیابی نمود

و درجه:

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱.	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد):	دکتر عباسعلی کدخدائی	استادیار دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲.	استاد مشاور	فیروز اصلانی	مربی استادیار	" "	
۳.	استاد مدعو (یا استاد مشاور دوم)	محمد حسن حبیبی	دانشیار مربی	" "	
۴.	استاد مدعو			" "	
۵.	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی:	دکتر سید باقر میرعباسی	دانشیار	" "	

تذکر: این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد.

تقدیر و تشکر:

معروف است که شاگرد با دستهای استادان خود ارتقا می‌یابد.

با تشکر از استادان گرامی جناب آقای دکتر عباسعلی کدخدائی (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر فیروز اصلانی (استاد مشاور) و جناب آقای دکتر حسن حبیبی (استاد داور) راهنمایهای ارزنده‌تان و همچنین نکته‌سنجی‌های منصفانه استاد داور موجب غنای تحقیق حاضر شد. عزّت‌تان مزید باد.

ناصر غلامعلی پور

تقدیم به:

تقدیم به حضور والامقام نخستین معلمین خود، پدر گرامی ام و مادر

عزیزتر از جانم؛

مادر که اصول عقاید را با لالایی شبانه خود بر گوشم نجوا کرد

و پدر که دستم بگرفت و به مکتب الحسین رهنمونم کرد.

عمرشان دراز باد

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

بخش نخست: کلیات

فصل اوّل: قانون‌گذاری	۲
مقدمه	۲
مبحث اوّل: مفهوم قانون‌گذاری	۴
گفتار اوّل: معنی و مفهوم قانون به طور کلی	۷
الف- معنی قانون	۷
ب- خصایص قانون	۹
گفتار دوّم: معنی عام و خاص قانون در علم حقوق	۱۰
الف- معنی عام قانون	۱۰
ب- معنی خاص قانون	۱۱
گفتار سوّم: سلسله مراتب در قوانین	۱۱
الف- سلسله مراتب در قوانین به معنی اخص	۱۱
ب- سلسله مراتب در قوانین به معنی اعم	۱۲
مبحث دوّم: تاریخچه قانون و قانون‌گذاری	۱۳
گفتار اوّل: قانون و قانون‌گذاری در جوامع اولیه	۱۳
الف- قوانین طبیعی	۱۳
ب- قوانین موضوعه	۱۴
گفتار دوّم: قانون و قانون‌گذاری در ایران	۱۶
الف- دوران پیش از اسلام	۱۶

- ب- دوران بعد از اسلام..... ۱۸
- ج- دوره معاصر..... ۱۹
- مبحث سوّم: ضرورت قانون و قانونگذاری ۲۴
- گفتار اوّل: ضرورت قانون ۲۴
- گفتار دوّم: ضرورت قانونگذاری به وسیله نهاد خاص ۲۶
- فصل دوّم: مراجع قانونگذاری به مفهوم عام ۲۷
- مقدمه ۲۷
- مبحث اوّل: شورای عالی انقلاب فرهنگی ۲۷
- گفتار اوّل: تاریخچه شورای عالی انقلاب فرهنگی ۲۷
- گفتار دوّم: جواز و اعتبار تصمیمات شورا ۳۰
- گفتار سوّم: وظایف و حدود اتخاذ تصمیمات در شورای عالی انقلاب فرهنگی ۳۱
- مبحث دوّم: شورای عالی امنیت ملی ۳۶
- گفتار اوّل: تصویب مقررات بوسیله شورای عالی امنیت ملی ۳۶
- گفتار دوّم: ضمانت اجرای مصوبات شورای عالی امنیت ملی ۳۶
- مبحث سوّم: مجمع تشخیص مصلحت نظام ۳۸
- گفتار اوّل: تاریخچه ۳۹
- گفتار دوّم: حدود اختیارات قانونگذاری در مجمع تشخیص مصلحت نظام ۴۰
- گفتار سوّم: مدت اعتبار و تغییر و تفسیر مصوبات مجمع ۴۵
- مبحث چهارم: خبرگان رهبری ۵۰
- گفتار اوّل: تصویب مقررات ۵۰
- گفتار دوّم: بیانیه‌های پایانی ۵۰

- مبحث پنجم: قوه مجریه ۵۲
- گفتار اول: انگیزه اعطای اختیار قانونگذاری به قوه مجریه ۵۲
- گفتار دوم: انواع مقررات دولتی و تفاوت آن با یکدیگر و با قانون ۵۵
- الف- آئین‌نامه‌ها ۵۵
- ۱- آئین‌نامه‌های اجرایی ۲- آئین‌نامه جایگزین قانون ۳- آئین‌نامه مستقل ۵۵
- ب- تصویب‌نامه ۵۹
- ج- سایر مقررات دولتی ۶۰
- ۱- بخشنامه ۲- ابلاغیه ۳- دستورالعمل ۴- مصوبه ۶۰
- گفتار سوم: حدود اختیارات قوه مجریه در وضع مقررات ۶۲
- گفتار چهارم: شرایط اعتبار مقررات دولتی ۶۷
- الف- عدم مغایرت با احکام شرع ۶۷
- ب- عدم مغایرت با قانون ۶۸
- ج- صلاحیت مرجع تصویب کننده ۶۹
- د- رعایت حدود اختیارات ۶۹
- هـ- رعایت تشریفات لازم ۶۹
- و- عطف بما سبق نشدن ۷۰
- مبحث ششم: شوراهای محلی ۷۱
- گفتار اول: آیات و روایات و قوانینی که مبنای شوراهای محلی می‌باشد ۷۱
- الف- آیات و روایات ۷۱
- ب- قوانین ۷۲
- گفتار دوم: حدود اختیارات شوراها در امر قانونگذاری ۷۳
- مبحث هفتم: دیوانعالی کشور ۷۹
- گفتار اول: حدود اختیارات دیوانعالی کشور در امر قانونگذاری ۷۹

گفتار دوم: نمونه‌هایی از آراء وحدت رویه، که دیوانعالی کشور در جایگاه قوه مقننه قانون

۸۰ ..... وضع نموده است.

بخش دوم: حدود اختیارات مجلس در باب تقنین

فصل اول: کلیات ۹۵

مبحث اول: مرزهای صلاحیت پارلمان ۹۵

گفتار اول: توضیح مطلب ۹۵

گفتار دوم: انتقال اختیارات قانونگذاری ۹۶

گفتار سوم: بررسی اصل ۸۵ و اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۹۸

الف- حدود تفویض اختیار قانونگذاری به کمیسیونهای داخلی مجلس ۹۹

ب- حدود تفویض اختیار قانونگذاری به دولت ۱۰۱

ج- مرز میان اصل ۱۳۸ با اصل ۸۵ قانون اساسی ۱۰۲

مبحث دوم: در چه مواردی مجلس می‌تواند قانون تصویب کند ۱۰۴

گفتار اول: مواردی که در قانون اساسی احصاء نشده است ۱۰۴

گفتار دوم: مواردی که در قانون اساسی احصاء شده است ۱۰۶

فصل دوم: محدودیت‌های مجلس در باب تقنین ۱۱۱

مبحث اول: محدودیت‌های ذاتی ۱۱۱

گفتار اول: دیدگاه امام خمینی (ره) و آقای فون هایک ۱۱۱

گفتار دوم: احکام اولیه ۱۱۵

مبحث دوم: محدودیت‌های مقرر در قانون اساسی ۱۲۰

گفتار اول: محدودیت‌های شرعی ۱۲۰

گفتار دوم: محدودیت‌های مهم و اساسی ۱۲۲

گفتار سوم: محدودیت‌های قانون اساسی نسبت به تصویب قوانین عادی ۱۲۵

بخش سوم: نظارت بر قانونگذاری

- فصل اول: کلیات ۱۵۳
- مبحث اول: ضرورت نظارت بر قانونگذاری ۱۵۳
- گفتار اول: توضیح مطلب ۱۵۳
- گفتار دوم: برتری قانون اساسی ۱۵۴
- مبحث دوم: شیوه‌های رایج نظارت بر قانونگذاری ۱۵۵
- گفتار اول: شیوه قضایی ۱۵۵
- گفتار دوم: شیوه سیاسی ۱۵۶
- فصل دوم: نظارت بر قانونگذاری در جمهوری اسلامی ایران ۱۵۷
- مبحث اول: اختیارات و وظایف مجلس و نظارت شورای نگهبان ۱۵۷
- گفتار اول: تصمیمات قانونی ۱۵۷
- گفتار دوم: تصویبات قانونی ۱۵۸
- مبحث دوم: نظارت شرعی و قانونی بر قوانین ۱۶۰
- گفتار اول: نظارت بر قانون اساسی ۱۶۰
- گفتار دوم: نظارت بر قوانین عادی ۱۶۲
- گفتار سوم: نظارت بر مقررات دولتی ۱۶۵
- فصل سوم: نظارت نهادهای دیگر ۱۶۷
- مبحث اول: نظارت قوه مقننه ۱۶۷
- گفتار اول: نظارت از طریق مجلس ۱۶۷
- گفتار دوم: نظارت رئیس مجلس ۱۶۷

- ۱۷۰ ..... مبحث دوّم: نظارت قوه قضائیه
- ۱۷۰ ..... گفتار اوّل: نظارت بر قوانین عادی
- ۱۷۰ ..... گفتار دوّم: نظارت بر مقررات دولتی
- ۱۷۲ ..... مبحث سوّم: نظارت رئیس جمهور
- ۱۷۲ ..... گفتار اوّل: نظارت رئیس جمهور بر قوانین عادی
- ۱۷۳ ..... گفتار دوّم: نظارت رئیس جمهور بر مقررات دولتی
- ۱۷۴ ..... مبحث چهارم: نظارت مستقیم مردم
- ۱۷۴ ..... گفتار اوّل: افکار عمومی
- ۱۷۵ ..... الف- اصل هشتم قانون اساسی
- ۱۷۶ ..... ب- نظارت مردم نسبت به قوانین عادی (اصل ۵۹)
- ۱۷۶ ..... ج- نظارت نسبت به قانون اساسی (اصل ۱۷۷)
- ۱۷۷ ..... نتیجه گیری
- ۱۸۱ ..... پیشنهادات
- ۱۸۲ ..... فهرست منابع

بخش نخست:

کلیات

فصل اول: قانون‌گذاری

فصل دوم: مراجع قانون‌گذاری به مفهوم عام

کتابخانه‌های تخصصی ایران

موسسه تخصصی پژوهش‌های علمی

فصل اول: قانونگذاری

مقدمه

قانون، کلمه محبوب انسانها در طول تاریخ سرگذشت عجیبی دارد! اینکه قانون چگونه بوجود آمد؟ و قانونگذار چه کسی بوده است؟ آیا قانون یکی از ثمرات عدالت است و عدالت با قانون چه نسبتی دارد؟ مورد بحث ما نخواهد بود، هر چند که سعی خواهیم کرد پاسخی بسیار اجمالی هم نسبت به سئوالات فوق داشته باشیم. بهر حال قانون و قانونگذاری تقریباً همزاد انسان است زیرا زمانیکه انسان اولیه محصول خود را در نزدیکی محل زندگی خود یعنی غار قرار می‌داد و انسانی دیگر با تعویض آن با محصول خود به رفع نیاز خود مبادرت می‌کرد. آنچه ما در این تحقیق در پی آنیم حدود قانونگذاری است که آیا قانونگذاری در تمامی شئون انسان و اجتماع ممکن است؟ معنی و مفهوم قانون چیست؟ قانونگذاری چه ضرورتی برای زندگی انسان دارد؟ و آیا در بین قوانین سلسله مراتبی وجود دارد؟ مراجع قانونگذاری کدامها بوده و حدود اختیار آنها چقدر است؟ در جمهوری اسلامی ایران چه نهاد یا نهادهایی صالح به وضع مقررات هستند؟ مرجع خاص تصویب قوانین (مجلس) در چه اموری مؤظف است قانون تصویب کند و در چه اموری مختار می‌باشد؟ آیا این مرجع می‌تواند اختیار قانونگذاری خود را به مرجعی دیگر تفویض کند؟ چنانچه در بخشهای مختلف به این موضوع پرداخته‌ایم و ملاحظه خواهد شد که مجلس با منع قانونی قانون اساسی مواجه است. پس ذیل اصل ۸۵ در خصوص امکان واگذاری تصویب بعضی از قوانین به کمیسیونهای داخلی و در مورد اساسنامه شرکتها به دولت چه بوده و این مراجع در چه حدودی می‌توانند نسبت به تصویب مقررات اقدام نمایند؟ همچنین است اجازه قانون اساسی به دولت در خصوص تصویب آئین‌نامه اعم از اجرایی و مستقل در اصل ۱۳۸ که دایره شمول آن را بطور مفصل بررسی و مرزهای آنرا با اصل ۸۵ مشخص خواهیم کرد. و این که نهاد خاص قانونگذاری در چه مواردی نمی‌تواند قانونگذاری نماید. و با چه محدودیتهایی مواجه است. آیا این محدودیتهای در قانون اساسی ذکر شده است؟ و آیا محدودیتهای قانونگذاری فقط همان است که در قانون اساسی ذکر شده یا علاوه بر آن

محدودیت‌های دیگری نیز ممکن است وجود داشته باشد که در قانون اساسی به آن اشاره نشده است. بالاخره این محدودیت‌ها را چه نهادی کنترل خواهد کرد و چه ضرورتی برای کنترل قوانین وجود دارد؟ آیا نهاد کنترل در ایران (شورای نگهبان) مکلف به کنترل تمامی وظایف مجلس است یا فقط نسبت به قانونگذاری حق کنترل دارد؟ و همچنین این نهاد دارای حق کنترل کدام قوانین را دارد؟ فقط نسبت به قوانین مصوب مجلس حق کنترل دارد یا قانون اساسی و قوانین و مقررات عادی دیگر مانند آئین‌نامه‌های دولت و غیره را نیز می‌تواند کنترل کند. این نهاد کنترلی منحصر می‌باشد یا برای کنترل قوانین اعم از عادی و اساسی و مقررات دولتی نهادهای دیگری نیز وجود دارد؟ سعی خواهیم کرد در حد وسع خود تمامی این موارد را بررسی و پاسخی شایسته به آنها بیابیم، دایره اختیارات نهادهای قانونگذاری به مفهوم عام را دقیقاً ترسیم کنیم و حدود و وظایف مجلس را نیز در این زمینه روشن کنیم، مخصوصاً در خصوص اعطای اختیار تصویب اساسنامه‌ها به دولت بیشتر بحث کنیم تا از این رهگذر امکان تجاوز از صدر اصل ۸۵ مبنی بر عدم امکان واگذاری اختیار قانونگذاری به شخص یا هیأتی صورت نپذیرد. تحقیق حاضر در سه بخش و شش فصل تنظیم شده است که در بخش نخست راجع به کلیات و مراجع عام قانونگذاری سخن به میان آمده است و در بخش دوم حدود اختیارات مجلس در باب تقنین بررسی شده و مباحثی همچون مرزهای صلاحیت پارلمان، انتقال اختیارات قانونگذاری، مواردی که مجلس می‌تواند قانونگذاری نماید؛ و محدودیت‌های قانونگذاری در جمهوری اسلامی ایران طرح و بررسی لازم بعمل آمده است؛ و بالاخره در بخش سوم موضوع بسیار مهم نظارت بر قانونگذاری مورد بررسی قرار گرفته و با توجه به این که تحقیق حاضر حدود قانونگذاری را مورد پژوهش قرار داده لذا لازم بود مرجع قانونی نظارت بر آن نیز بررسی شود؛ به عبارتی حدود قانونگذاری و تحدید آن بوسیله چه مرجعی است و وظیفه این نهاد (شورای نگهبان) در چه حدی است؟ و آیا غیر از شورای نگهبان، مراجع دیگر نیز وجود دارد که بر قانونگذاری اعم از مفهوم عام و خاص آن نظارت نماید؟ که تمامی این موضوعات مورد بررسی قرار گرفته است.

مبحث اول: مفهوم قانون و قانونگذاری

قانون و قانونگذاری در ادیان الهی و مکاتب و اندیشه‌های مختلف بشری معنی و مفهوم خاص خود را دارد بطوریکه در دین مبین اسلام قانونگذاری بمعنی استتاج فروع از اصول است و قانونگذاری بمفهوم خاص در این دین فقط از ناحیه شارع مقدس مشروع است و هیچ فردی به این مفهوم حق قانونگذاری ندارد در حالیکه در اندیشه انسان محور سکولار، انسان قادر به وضع هر گونه قانون می‌باشد.

در تفکر سکولار انسان خود به تنهایی قادر به ایجاد هر گونه قاعده می‌باشد. «بر پایه تفکر سکولار، انسان محور همه چیز است و توانایی و شایستگی وضع قوانین را برای اداره جامعه بشری دارد و اساساً این کار باید توسط خود انسان صورت گیرد. انسان به تنهایی به تدوین و تنظیم قوانین اجتماعی و سیاسی خودش قادر است و نیازی به اتصال به منبع متافیزیک ندارد. حوزه دین و متافیزیک نمی‌تواند برای حیات بشری به وضع قانون پردازد. روابط میان انسانها با یکدیگر و با طبیعت از اصول «قراردادی» ناشی می‌شود. این قراردادها به موقعیت بشر در دورانهای مختلف تاریخی بستگی دارد و با تغییر شرایط تاریخی انسان می‌تواند قراردادها را برای سازگاری با زندگی متغیرش دگرگون کند.»^۱

بطور خلاصه پارلمان‌تاریسم مبتنی بر اراده آزاد انسانهاست. و او می‌تواند برای اداره خود و جامعه دست به وضع مقررات بزند. براساس این اندیشه هیچ مانعی در برابر قانونگذاری انسان به جز خود انسان وجود ندارد و نمی‌توان در برابر او سدی ایجاد کرد.

قانونگذاری در دین اسلام و نظام حکومتی اسلامی کاملاً با اندیشه سکولار متفاوت است. چرا که در اندیشه دینی، قانونگذاری به معنی و مفهوم تفکر سکولار مردود و در تضاد است، در اندیشه دینی

^۱ - شهرام‌نیا. سید امیر مسعود. پارلمان‌تاریسم در ایران - انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ص ۱۱.

اصول و کلیات مقررات مورد نیاز بشر وسیله خالق او که عالم به کل عالم است وضع و بیان شده است «خداوند در کتاب فرو فرستاده «قرآن کریم» برای تمامی امور قانونگذاری کرده است و حتی تکلیف حیات سیاسی و حکومت را نیز روشن نموده است

وظیفه انسان تنها روش‌شناسی و کشف شیوه‌هایی که خداوند جهت و کلیت آن را تعیین کرده است.^۱ در نظام اسلامی هیچ شخصی یا گروهی و به هر نامی اعم از پارلمان و غیره نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن منبع وحی و سنت به وضع قوانین دست بزند. قانون الهی اصل است و نمی‌تواند تحت شعاع قوانین بشری قرار گیرد و دلیل آن حق بودن قوانین الهی است در صورتیکه براساس اندیشه سکولار قوانین ایجاد شده توسط انسان نمی‌تواند از این خصیصه برخوردار باشد یا داود انا جعلناک خلیفه فی الارض فاحکم بین الناس بالحق^۲ «فرق است میان حق و قانون. چه بسا قوانین که خلاف حق بوده و چه بسا حقوق حقه‌ای که به حکم قانون پایمال گردیده است. قوانینی مفترض الطاعه با حق و حقیقت و عدل و نصفت قرین است و به حکم عقل و بداهت منطقی صدور چنین قانونی جز از منبع وحی و الهام متصور نیست. پس نسبت حق با بعضی از قوانین چه بسا از نسب اربعه منطقی نوعی تباین است. شاهد این مدعا قوانین ظالمانه و وحشیانه‌ای است که در ادوار مختلف تاریخ در ممالک مختلف مجری و متبع بوده و با پیشرفت علم و تمدن منسوخ و متروک شده است. قوانین غلاظ و شداد دراکن را در یونان و احکام کالیگولا و کارکالا امپراطوران خون‌آشام رُم و یاسای چنگیزخان را با قوانین اهل منطق و برهان بسنجید. از باب مثال فرمان چنگیز این بود که سرقت اسب یا نر گاو و یا هر چه ارزش آن با ارزش اسب یا نر گاو برابر باشد مستوجب اعدام است و هر کس بنده فراری را پناه دهد و پنهان سازد یا خوراک یا پوشاک دهد یا حتی اگر او را در حال فرار ببیند و

^۱ - همان - ص ۱۲.

^۲ - قرآن کریم - سوره ۳۸، آیه ۲۶.

باز نگرداند واجب القتل است. حمورابی در ماده ۲۸۲ قانون خود می‌نویسد: اگر بنده‌ای به مولای خود بگوید تو صاحب من نیستی گوش او باید بریده شود.^۱

قوانین ناحق فقط مربوط به گذشته نیست، قوانین زیادی در تمامی ممالک می‌توان پیدا کرد که ناحق و ناعادلانه است چون بدست انسان خطاکار وضع شده است.

در ماده ۱۴ قانون روابط موجر و مستأجر مصوب دوم مرداد ماه سال ۱۳۵۶ می‌خوانیم: «در موارد زیر موجر می‌تواند حسب مورد صدور حکم فسخ اجاره یا تخلیه را از دادگاه درخواست کند. دادگاه ضمن حکم فسخ اجاره دستور تخلیه مورد اجاره را صادر می‌نماید و این حکم علیه مستأجر اجرا و محل تخلیه خواهد شد. ۱ ... ۲ ... ۹ ...»^۲

قانون یاد شده چنانچه در ماده یک آن نیز تصریح شده حاکم بر امکن تجاری است و اماکن تجاری ایران اغلب سرقفلی می‌باشد. در سرقفلی مستأجر مبلغی نزدیک به ثمن ملک را به موجر پرداخت می‌نماید و پس از سالها تلاش و کسب شهرت تجاری بدست موجر و با تمسک به قانون که وسیله بشر وضع شده بعضاً با پرداخت نصف حق سرقفلی و در مواردی بدون پرداخت ریالی مستأجر را از مغازه بیرون می‌کند. بررسی ابعاد گوناگون این قانون و قوانین دیگر از حیث ناحق بودن موضوع بحث ما نیست لذا بیش از این اشاره نمی‌شود.

«پس حکومت حق مرحله‌ای دگر است. مرتبه کمال بشر و مدینه فاضله علم و تقوی است محیط صدق و صفاست. کانون مروت و جوانمردی و وفاست این سه خصلت یا سه عادت کیمیای سعادت و رضاست. معجون است که دل‌های شکسته را مرهم نهد، اعصاب خسته را آرامش دهد و افکار آشفته را آسایش بخشد. قانونی است که گدا را قارون کند. همه را به همدلی و همدردی و همگامی رهنمون گردد. سحر نیست، جادو نیست. افسون و افسانه هم نیست، مبطل السحر تفرقه و نفاق است.»

^۱ - پاشا صالح. علی. سرگذشت قانون مباحثی از تاریخ حقوق. انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۴۸، ص ۷۰.

^۲ - مجموعه کامل قوانین و مقررات مالک و مستأجر و تملک آپارتمانها - فرج اله قربانی - انتشارات فردوسی.

رمز یگانگی و کلید کامیابی و نیک‌بختی است. در اسلام برای تأمین حکومت حق آنچه از آیات بینات و احادیث و اخبار و روایات مستفاد می‌شود حاکی از عظمت مقام ولایت و قضااست که تصدی آن در درجهٔ اول با ختمی مرتبت و در مراحل بعد با اولیاء و اوصیاء و فقهای مجاز و جامع‌الشرایط است.^۱

گفتار اول: معنی و مفهوم قانون بطور کلی

معنی قانون

واضیعین الفاظ ابتدا کلمه قانون را برای خط‌کش وضع نموده‌اند. بمرور زمان این واژه، ما وضع‌له خود را ترک نموده و در اصطلاح به تمامی قواعد و مقررات حاکم بر روابط انسانها و حتی اشیاء و خواص آن تعلق پیدا کرده است. «ریشه کلمه قانون یونانی است که از راه زبان سریانی وارد زبان عرب شده است. در زبانهای اروپایی بمعنی شریعت کلیسایی استعمال می‌گردد.»^۲

دکتر محمد جعفر جعفری لنگرودی صاحب ترمینولوژی حقوق، حقوقدان برجسته ایرانی در اثر یادشده در معنی کلمه قانون می‌نویسد: «گفته شده اصل آن Canon است که عبارت است از مقررات موضوعه توسط مقامات کلیسا. و کلمه مزبور معرب کلمه لاتین مذکور است. بهر حال شک نیست که این کلمه در اصل عربی نیست. در لغت عرب بمعنی اندازه و مقیاس اشیاء است. و به معنی قضیه کلیه که یک رشته جزئیات را بیان می‌کند.»^۳

غزالی نیز در المستصفی من علم اصول می‌گوید: «قانون در لغت مقیاس و معیار هر چیزی را گویند که به تعبیر کلی‌تر در آمده و بهر قاعده کلی الزامی اطلاق شده است، فی‌المثل گفته می‌شود: قانون بهداشتی، قانون طبیعی و غیره.»^۴

^۱ - پیشین - ص ۷۱

^۲ - دکتر محمصانی. صبحی. فلسفه قانونگذاری در اسلام - ترجمه اسماعیل گلستانی. ص ۱۱.

^۳ - دکتر لنگرودی. محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق - انتشارات گنج دانش - چاپ پنجم - ص ۵۱۷.

^۴ - پیشین. ص ۱۲.

پر واضح است که در معنی لغوی کلمه قانون بین دانشمندان حقوق اختلافی مشاهده نمی‌شود آنچه مسلم است مصادیق قانون مختلف و فراوان است و اختصاص به موارد معینی ندارد گاهی بمعنی «قاعده حقوقی دارای ضمانت اجرا هر چند که ناظر به مورد خاص باشد مانند قانون راجع به کشیدن خط آهن سرتاسری ایران. قانون به این معنی در مقابل عرف و عادت است»^۱

دکتر صبحی محمصانی نیز در کتاب فلسفه قانونگذاری در اسلام برای قانون سه معنی بشرح زیر قید می‌کند.

«معنی اول عمومی است و منظور از آن کلیه قوانین مدونه یا همه احکام شریعت می‌باشد. مثلاً گفته می‌شود قانون جزای عثمانی و قانون موجبات و عقود لبنان. معنی دوم آن شرع و شریعت بمعنی اعم است، مثلاً گفته می‌شود قانون انگلیس یا درس قانون و نظایر آن، کلمه شرع و شریعت در لغت عرب مأخوذ از کلمه شارع می‌باشد و آن خداوند عزوجل مصدر و منشاء شرع اسلام است و معنی سوم بصورت خاص اطلاق می‌شود به قواعد معاملات الزامی عمومی، مثلاً گفته می‌شود مجلس شورای ملی قانونی جهت جلوگیری از احتکار وضع نمود. قانون بمعنی اخیر به معاملات اختصاص دارد و شامل عبادات نمی‌گردد به خلاف قوانین فقه اسلامی که هم در دین و هم در دادرسی بحث می‌کند و قانون در این معنی دارای ضمانت اجرایی است و الزامی بودن آن مستند به تنفیذ حکومت است و عمومیت دارد و نسبت به قضیه یا شخص معینی وضع نمی‌شود بلکه برای همه مردم یا عده‌ای از آنها بدون استثناء و تخصیص وضع می‌گردد و از این حیث با حکم قاضی مغایرت دارد.»^۲

^۱ - پیشین، ص ۵۱۸.

^۲ - دکتر محمصانی، صبحی، ترجمه اسماعیل گلستانی، فلسفه قانونگذاری در اسلام، ص ۹۲.

با وجود این که در تعریف و معنی لغوی قانون بین دانشمندان حقوق کمتر اختلافی مشاهده می‌شود «هنوز حد و رسم منطقی و تعریف معتبری که مانع و جامع و مورد قبول همه اهل نظر باشد در دست نیست و میان نویسندگان همیشه اختلاف شدیدی درباره نام قانون وجود داشته است.»^۱

بطور خلاصه می‌توان گفت «قانون بمفهوم اعم کلمه قاعده کار است در همه علوم و فنون و بر همه چیز عالم حاکم است. بمفهوم اخص دستور زندگانی اجتماعی است که از طرف مقام صلاحیت‌دار (مصدر قدرت و مسند امر و نهی و مرجع قانونگذاری هر کشور به اعتبار عرف و عادت و آداب و رسوم دیرین، پیرامون حق و ناحق و سزا و جزا و تشخیص نیک و بد با ضمان اجرا مقرر و اعلام می‌شود.»^۲

خصایص قانون

قانون در معنی اخص آن که قبلاً درباره آن سخن به میان آمد باید دارای شرایط و اوصافی باشد و از جمله اوصاف آن کلیت و عمومیت و دوام آن می‌باشد «اگر چیزهایی قابل تغییر باشد در اصطلاح خاص به آن قانون نمی‌گویند زیرا خاصیت قانون را ثبات و دوام و کلیت می‌دانند یعنی لااقل از دیدگاه قانونگذار، نسبت به همه زمانها و مکانها یکسان باشد.»^۳

قانون نباید ناظر بمورد خاص باشد آقای فرید ریش‌فون هاید در اثر معروف خود قانون، قانونگذاری و آزادی می‌نویسد «قانون از قواعدی فارغ از هدف تشکیل می‌شود که ناظر بر اداره رفتار

^۱ - دکتر پاشا صالح، علی، انتشارات دانشگاه تهران - ۱۳۴۸، ص ۸.

^۲ - پیشین، ص ۸.

^۳ - مصباح، محمد تقی، حکومت اسلامی و ولایت فقیه، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹.